

ПОЛАЦК У «АНАМАСТЫЧНЫМ АЛФАВІЦЕ» БЕЛАРУСАЎ

Прэзідэнтныя імёны ўласныя, звязаныя з тым ці іншым сацыяльным міфам, набываюць статус культурных канцэптаў і складаюць дзякуючы гэтаму важную частку нацыянальнай карціны свету. Г. М. Мезенка прапанавала вывучаць кагнітыўны ўзровень моўнай асобы праз ключавыя імёны культуры – тое, што яна назвала «анамастычным алфавітам» (сукупнасць імён уласных, якімі чалавек карыстаецца ў сваім жыцці). Сама даследчыца склала варыянт такога «алфавіта» на аснове аналізу ўрбанонімаў – назваў унутрыгарадскіх аб'ектаў Беларусі [2003].

Адзінкі «анамастычнага алфавіта» утвараюць асаблівую сістэму каардынат, у якой ацэньваюцца сацыяльныя і культурныя працэсы сучаснасці. У гэтым артыкуле мы спынімся на тапоніме *Полацк* – аномастычнай адзінке, вельмі значнай для сучаснай беларускай творчай інтэлегенцыі, назве адной з дзвюх «духоўных сталіц» Беларусі. Пар.: *Сталіца-Полацк – у сузор'і // Славянскіх першасных сталіцаў. // Пачатак Белае Русі* (Віктар Леаненя. Першая сталіца). Крыніцай моўнага матэрыялу нам паслужылі часопісы «Спадчына», «ARCHE», «Беларускі гістарычны часопіс», газета «Наша Ніва» за 1999 – 2006 гг. і рэсурсы Internet.

Наша методыка апісання зместу імён – адзінак «анамастычнага алфавіта» грунтуецца на прынцыпах канцэптуальнага аналізу: мы ўлічваем этымалогію імені, яго інтэрпрэтацыю ў розныя часы рознымі сацыяльнымі групамі, яго спалучальнасць, а таксама яго асацыятыўныя сувязі. Улічваючы семантычную спецыфіку імя ўласнага, вельмі прадуктыўным мы лічым метафарычны аналіз, прапанаваны і распрацаваны Дж. Лакаффам і М. Джонсанам у рамках кагнітыўнай тэорыі метафары. Сутнасць кагнітыўнага падыходу да метафары складае тэзіс аб існаванні ў чалавечай свядомасці ўстойлівых адносін вобразнай аналогіі паміж паняццямі, лагічна не звязанымі. Наша штодзённае мысленне метафарычнае па сутнасці сваёй. Аналіз метафарычных сувязей «адкрывае доступ» да другой, вобразна-метафарычнай карціны свету. Таму мы вельмі ўважліва ставімся да кантэкстаў, у якіх ключавое імя культуры з'яўляецца аб'ектам метафарычнага асэнсавання. Напрыклад: *Полацк – Рэймс-на-Дзвіне, цырыманіяльная зала ўсходнееўрапейскай гісторыі* (ARCHE, 2004, № 3, с.49); *За часы Вялікага Княства Вільня зрабілася цэнтрам габрэйскага жыцця і габрэйскай навукі – Літоўскім Іерусалімам* (ARCHE, 2003, № 5, с.81). Ключавыя тапонімы ў сваю чаргу могуць быць сродкам метафарычнага асэнсавання рэалій або абстрактных паняццяў (метафары з асноўным кампанентам – абстрактнай сутнасцю ілюструюць адзін з магістральных шляхоў метафарычнага пераносу – ад канкрэтнага да абстрактнага, ад матэрыяльнага – да духоўнага). Пар.: *«Гнізно» – так палякі называюць свой Полацк* (ARCHE, 2004, № 3, с. 6); *У кожнага знікае свая*

вільня. і кожны з нас па-свойму схільны разумець Вечнасць (свае нацыянальныя і гістарычныя ідэалы, магчыма ілюзіі – І. Р.) (ARCHE, 2003, № 5, с. 80); *У гэтай сваёй працы я іду да Вільні. Мы ідзем да Вільні. Яны ідуць да Вільні* (да сваіх каранёў, сваёй этнічнай і духоўнай сутнасці – І. Р.) (ARCHE, 2003, № 5, с. 102).

«Ад Полацку пачаўся свет» – у гэтым радку Рыгора Барадулёна маецца на ўвазе свет беларускай гісторыі і культуры. Ядро канцэпту *Полацк* складае ідэя: беларуская дзяржаўнасць пачалася з Полацку, першай сталіцы Беларусі, адвечнага цэнтра Крыўі. *Крыўя* – назва, прапанаваная Вацлавам Ластоўскім, заснавальнікам «крыўскай канцэпцыі» Беларускай дзяржавы. Як піша Пётр Васючэнка ў сваім «Крыўскім кішэнным слоўніку», «у гісторыка-культурным кантэксце Крыўя – не сінонім Беларусі і не яе рэгіён, а адна з яе іпастасяў, накіраваная Літвы». Для беларускай нацыянальнай свядомасці горад мае сакральнае значэнне, валодае аўрай, полацкі міф прыцягальны. «Больш, чым горад» – так пачынаецца ўступны артыкул у альбоме «Полацк. Фотаальбом» (Мінск, 2004). Пар., як канцэптуалізуюць Полацк Уладзімір Арлоў і Сяргей Шыдлоўскі: 1) *Мае альфа і амега. Раздзіма маёй душы* (ARCHE, 2004, № 3, с. 26); 2) *Што такое Полацк? Міф, залатая легенда, «так было»?.. Полацк – наша ... абяцанне. Пазнаванне-угадванне себе* (ARCHE, 2004, № 3, с. 52). Полацкая тэма, прама ці ў схаваным цытаванні, алюзіях, прысутнічае ў беларускай паэзіі ад Янкі Купалы, Максіма Багдановіча, Змітрака Бядулі да сучасных маладых творцаў, якія разважаюць пра Полацк у традыцыях постмадэрнісцкай паэтыкі. Як лічыць Алесь Аркуш, у 1970–1980-я гг. іменна беларускія пісьменнікі ўзвялі Полацк у ранг «першага горада Беларусі», горада, з якога пачаўся беларускі свет. Сацыяльны міф, звязаны з Полацкам, рэалізуецца, у прыватнасці, праз шэраг міфалагем, якія прадстаўлены ў анамастычных адзінках *Еуфрасіння Полацкая, Сафійскі сабор, Усяслаў Чарадзей, Рагнеда*.

Полацк (або Полацак) разам з Кісвам і Ноўгарадам быў адным з трох найбуйнейшых палітычных, культурных і народаўгваральных цэнтраў Усходняй Еўропы. Ад 1772 да 1814 гг. Полацк быў сталіцай Таварыства Ісуса, забароненага ў каталіцкім свеце папай рымскім Кліментам XIV. У горадзе гаварылі тады на некалькіх еўрапейскіх мовах. На нейкі час горад зрабіўся адной з інтэлектуальных сталіц Еўропы. Невыпадкава ў метафарычным асэнсаванні гэтага канцэпту беларускай культуры выкарыстоўваюцца тапонімы *Рэймс, Таледэ, Гнезна*. Пар.: *Полацк для беларусаў – гэта Гнезна для паліякаў, Таледэ для гішпанцаў* (ARCHE, 2004, № 3, с. 17). Вітаўт Кіпсель называе Спасаўскую царкву ў Полацку *беларускім Араратам* (ARCHE, 2004, № 3, с. 26). Пар. таксама: *Непазнавальна змяніўся Полацк – наша культурная і гістарычная Мекка* [Голубева Н.].

Унутры канцэпту *Полацк* назіраецца супрацьпастаўленне «мінулае – сучаснасць», прычым пазітыўна маркіраваны ў гэтай адвечнай апазіцыі старога і новага першы кампанент: Полацк як культурная, гістарычная і

ідэялагічная велічыня належыць «крыўскай Антычнасці», сёняшні горад не выклікае захаплення. Сучасныя палачане падаюцца эсэісту Сяргею Шыдлоўскаму «цяперашнімі кватарантамі легендарных руінаў» або нават «статыстамі»: *дзея скончылася, галоўныя героі сышлі пад воплескі са сцэны* (ARCHE, 2004, № 3, с. 49). «Першы Полацк», Полацк мінулага, – гэта з’ява ідэальная, ядро нацыянальнага міфа, «другі» – рэальнасць. Пар.: «У Полацку адраджэнскіх ілюстраваных кніжак нельга жыць. Гэтым Полацкам можна гандляваць, гэтаму Полацку можна служыць, трымаць тут аблогу» (там жа). Вызначаецца яшчэ адна апазіцыя на аснове прымет «духоўная спадчына – палітычная рэальнасць», гэта апазіцыя *Полацк – Мінск*: калі Полацк у свядомасці сучаснага беларуса паўстае як «музей даўніны», Мінск, па словах Яна Максімяка, «манументальны і – у еўрапейскім маштабе – унікальны музей рэальнага сацыялізму» (ARCHE, 2004, № 3, с. 5). Пар. таксама паэтычнае супрацьпаставленне Полацка і Мінска: *Кроў мая абярнецца – у горад, вечно верны мне. У Менск мой дух не вернецца* (Л. Сільнова. Чарадзейны Полацк).

У якасці духоўнай сталіцы Полацк «складае канкурэнцыю» Вільні. Міф аб «залатым веку» беларускай дзяржаўнасці нібыта «раздвоены»: ён прадстаўлены дзвюма міфалагэмамі – *Вільня і Полацк*, абапіраецца на дзве канцэпцыі беларускай гісторыі. (Антон Луцкевіч, як вядома, росквітам беларускага краю лічыў эпоху Вялікага Княства Літоўскага; Вацлаў Ластоўскі «залатым векам» Беларусі называў часы існавання незалежнага Полацкага княства). Так, Алег Латышонак (Баластоцкі ўніверсітэт) лічыць Полацк «двойчы скрадзенай» сталіцай (маецца на ўвазе пачатак XVI ст. і канец XX ст.): «Калі выбухла тая незалежнасць, усё пайшло не так. Замест каб у Полацк, незалежнікі сталі вяртацца ў Вільню» (ARCHE, 2004, № 3, с. 16). У гіпербалізаванай, паэтычнай форме гэту ідэю увасабляе Рыгор Барадулін: *Ёсць полацкі менталітэт – ад Еўфрасінні, ад Скарыны... Ёсць Беларусь, А гэта значыць – Ёсць полацкі менталітэт!* (Р. Барадулін. Полацкі менталітэт).

Відавочна, што тапонім *Полацк* як назва адной з трох (у дыяхранічным сэнсе) беларускіх сталіц – гэта канстанта беларускай культуры, яна ўваходзіць у так званы «выніковы слоўнік» культуры (пераклад тэрміна «final vocabulary», які выкарыстоўваецца ў працах Рычарда Рорці), г. зн. у той запас слоў, якія «ужываюцца носьбітамі мовы для апраўдання сваіх дзеянняў, перакананняў і свайго жыцця...» [Рорці Р. 1996, с. 103].